

ez az összetartás ejti őket csapdába a társadalmi mobilitás szempontjából. Ez a csoport még inkább marginalizált helyzetbe kerül az új otthonául választott országban. Ezzel szemben a magasan képzett munkaerő térbeli mozgását gazdaságilag hatékonynak és kívánatosnak érezzük. Ahhoz, hogy a nemzetgazdaság versenyképes legyen a globális piacon, globális tehetségvadászatot kell folytatnia. Ezek az emberek tehát könnyedén jönnek-mennek egyik országból a másikba, nincsenek kommunikációs problémáik, és transznacionális oktatási és szakmai pályájuk kedvező helyet biztosít számukra a társadalmi ranglétra felsőbb fokain.

Az, hogy az emberek országhatárokon keresztül való mozgását hogyan konceptualizáljuk, hogy elválnak-e fejünkben egymástól a migráció és a mobilitás fogalma, az egyik legfontosabb kutatási terület napjaink transznacionális szociális kérdésének megértéséhez. Az, hogy történetesen hova születik valaki, és hogy az az ország hol helyezkedik el a globális egyenlőtlenségi skálán, nagyban meghatározza az illető esélyeit az életben. Amennyiben a társadalomtudósok – megnyilatkozásaik által – ráerősítenek erre a diskurzusbeli választóvonalra, ők maguk is hozzájárulnak a határokon átnyúló társadalmi egyenlőtlenségek szemantikai újratermeléséhez. A társadalomtudósoknak tehát kritikusabban és önkritikusabban kell megvizsgálniuk a mobilitás és az immobilitás fogalmának használatát.

Pethő-Szirmai Judit

Terápiás diskurzus a posztszovjet médiakultúrára szabva: a *Modnyi Prigovor* esete

Lerner, Julia & Zbenovich, Claudia: Adapting the Therapeutic Discourse to Post-Soviet Media Culture: The Case of Modnyi Prigovor = Slavic Review, 72 Vol., 2013. 4. No., 828–849. p.

A cikk a *Modnyi Prigovor* („Divatítélet”) című népszerű orosz televíziós műsor felépítését és diskurzusát elemzi. A valóságshow-ra hasonlító műsor lényege, hogy egy megrendezett bírósági tárgyalás során olyan

nőket állítanak bíróság elé, akik családjuk vagy barátaiak szerint rosszul öltöznek. A bizonyítékok feltárása és a tanúvallomások meghallgatása után a bíróság új ruhák segítségével átalakítja a vádlott külsejét, és ezáltal megnyitja az utat egy boldogabb élet felé.

A valóságshow-k manapság a globális médiakultúra szerves részét képezik. Összemossák a privát szférát a publikus szférával, a személyest a kollektívval, a dokumentumfilmet a fantázia világával. Kritikus elemzők szerint a valóságshow-k a neoliberális alanyok megkonstruálását és nevelését szolgálják, meghatározzák a középosztály számára az erkölcsi értékeket, és megerősítik a hagyományos nemi szerepeket. A posztszovjet média azonban – amellet, hogy átveszi a nyugati média új műfajait – meg is változtatja azok formáját és tartalmát bizonyos orosz nemzeti és kulturális sajátosság hozzáadásával.

A *Modnyi Prigovor* egyrészt jól mutatja a valóságshow-k népszerűségét Oroszországban, másrészt a terápiás jellegű médianarratíva iskolapéldája – annak ellenére, hogy pszichológusok nem szerepelnek a műsorban. A *Modnyi Prigovor* résztvevői látszólag csak a ruházkodással foglalkoznak, valójában azonban a szereplők belső világát, múltját, kapcsolatait boncolgatják. A műsor deklarált üzenete, hogy a külső átalakulás testi-lelki jólléthez vezet, és hogy a ki nem mondott problémákat úgy lehet megoldani, ha beszélünk róluk. A „kibeszélés” mint problémamegoldó eszköz gondolata jól illeszkedik a globális terápiás kultúrába. Ennek a kultúrának azonban a posztszovjet szövegalkotási hagyományok univerzumába kell beépülnie.

Az egyórás *Modnyi Prigovor* 2007 óta minden hétköznap jelentkezik, és stabilan őrzi a nézettségét. A szerzők 600 epizód alapján elemezték a műsort, a tanulmányban pedig egy konkrét epizód szövegvét használták fel, időnként kiegészítve más epizódokból származó idézetekkel. Olyan antropológiai tanulmányokat vettek alapul, amelyek a médiát szükséges empirikus forrásnak tekintik a kulturális valóság megértéséhez. Akár autentikus és spontán, akár előre megírt szövegről van szó, a médiában elhangzó szöveg a műsor tág értelemben vett szociokulturális kontextusára, kifejezésmódjára és eszközkészletére épít. A műsorban négy szövegalkotási keret tűnik fel: a „pszichoterápiás kezelés”, az „elvtársak bírósága” (népbíróság), a „konyhai beszélgetés” és a

„divatbemutató”. Egy-egy keret megalkot és meg is határoz egy bizonyos interakciót: mindenki tudja, hogy egy adott helyzetben hogyan szokás viselkedni és kommunikálni.

A műsor alapvető keretét a tárgyalóterem és a bírósági tárgyalás kontextusa adja. A tárgyalás azért lehet vonzó formátum, mert egyfajta rituálé, amely létrehozza és átalakítja a valóságot. Másrészt a bíróságnak abszolút tekintélye van, ítélete nem lehet részrehajló és szubjektív, így a bírósági kontextus tökéletesen alkalmas arra, hogy a média üzenetét eljuttassa a nagyközönséghez. Harmadrészt a tárgyalás önmagában is egy strukturált lokúciós aktus, ahol mindenkinek megvan a maga szerepe, ráadásul a nyelvezetében gyakran találunk költői kifejezéseket és erőteljes metaforákat. A bírósági tévéműsorok tehát ezekre a strukturális, kulturális és nyelvi attribútumokra épülnek, és egybemossák a valódi és a színpadi tárgyalást. Ugyanakkor Oroszországban a bíróság fogalma felidéri a politikai, bűnügyi és titkosszolgálati pereket is, amelyek tovább élnek a posztszovjet kollektív memóriában.

Az adás azzal kezdődik, hogy a bíró nyilvánosan megfogalmazza a legfőbb vádat, majd bemutatja magát a vádlottat. Az ügyet egy kisfilmben mutatják be, amelyben a hősnő a megszokott környezetében látható: a lakásában, családjával, barátaival. A kisfilmből kiderül a vádlott kora, iskolázottsága és családi állapota is. Leírják öltözködési stílusát, valamint hogy hogyan gondolkodik saját magáról és az életről. Ez a rövid, távirati stílusban megfogalmazott szöveg a titkosszolgálati jelentésekre emlékeztet. Ezt követően előhózzák a nő ruhatárát, amelyet megvizsgál a bíróság és az államügyész, és láthatja a stúdióban ülő nézőközönség is.

Az átalakulás következő fázisában a vádlott személyes problémáját legjobb barátjánője, a felperes tárja a bíróság elé, és az átalakulás szükségessége mellett érvel. Ezek után ténylegesen kezdetét veszi a tárgyalás. Szót kap a védelem és a tanúk, akik a vád és a védelem oldalán is tanúskodnak. Ebben a fázisban a műsor hangvétele és retorikája leginkább egy pszichoterápiás kezelésre hasonlít. Megvizsgálják a vádlott belső világát, érzelmeit és azok gyermekkori gyökereit. A terápiás narratíva annak az új, emocionális stílusnak a védjegye, amely Oroszországban a kései kapitalizmus „pszichologizáló” kultúrájának átvételével jelent meg. Ez a narratíva az Énről szól, illetve azokról a történetekről, amelyek az

Én boldogságához vagy boldogtalanságához vezettek. Ahhoz, hogy a boldogtalanságból kigyógyuljon az illető, fel kell tárnai a múltban, illetve a tudatalattiban rejlő okokat, és az Ént el kell indítani a gyógyulás felé vezető úton. Bár a XX. század elején még lelkesen fogadták Oroszországban a posztfreudi pszichoanalízist, végül mégsem vált igazán népszerűvé. Csak a Szovjetunióban lezajlott politikai és gazdasági változások után kezdték megint értékelni a terápiás kultúrát, vagyis az érzelmi jóllét és a társadalmi siker eléréséhez vezető utak keresését. Ez a változás tetten érhető a kultúrában is: egyre több a beszélgetős műsor a tévében, megjelentek az öngyógyító könyvek és a tanácsadás, a „coaching” különböző formái. A műsorban a védelem alapozza meg a pszichoterápiás kezelés lehetőségét. A diagnózis retorikáját felhasználva konvencionális axiómák formájában fogalmazzák meg életvezetési tanácsokat, sokszor felszólító módban. Kérdés, hogy mit kell előbb rendezni egy ember életében: a belső lelki világát, ami majd tükröződik a külsejében is, vagy pont fordítva, előbb a külsejét kell rendbe tenni, hogy jobban kifejezést nyerjenek a belső értékei?

A műsor következő kerete a „népbíróság”, amely kifejezetten a szovjet kultúra egyik elemének átemelése. A népbíróság fejlődése – a forradalom előtti időktől kezdve, amikor a kommunista politikai igazságszolgáltatás eszköze volt – egészen az 1950-es évekig tartott, amikor a munkahelyeken a párt ellenőrzését biztosította az egyének felett, azaz a kollektíva határozta meg az egyént és magánéletét. Ebben a felállásban kollektív erkölcsi üzenetek fogalmazódnak meg. A testület nyilvánosan boncolgatja az illető privát szféráját azzal a céllal, hogy felfedje valódi jellemét, és helyreigazítsa a viselkedését. Végül a vádlott megtörik és bevallja vétkeit. A népbíróság előtt a vádlott már nem a múltjának áldozata, mint a terápiás kezelésnél, hanem erkölcsi felelősséggel tartozik saját hibáiért és azok kijavításáért. Természetesen itt nem a büntetés a cél, hanem a szocializáció elősegítése, és ez a kikacsintás a szovjet örökség felé a humor forrása a műsorban.

A műsor nyelvi szövetét vizsgálva egy harmadik diskurzuskereget is felfedeznek a szerzők: a „konyhai beszélgetés” keretét. Ez a fajta beszélgetés a vádlott élete legintimebb részleteinek kibeszéléséről szól. Inkább pletykán, mint tényeken alapul, sok személyes vélemény és ta-

lálgtatás megfogalmazására is lehetőséget ad, és nem feltétlenül szólítja fel az illetőt a változásra. A szovjet időszakban a konyha a kötetlen, magánjellegű beszélgetések fontos fóruma volt, ahol az összeülő barátok támogatták egymást és vigyáztak egymásra. A műsor stábjában is hasonlóan viselkedik a hősnővel szemben: mintha a szovjet konyhában ültek volna össze egy kis baráti csevejre, ahol a felek egyszerre bensőségesen és kendőzetlenül fejthetik ki a véleményüket. A *Modnyi Prigovor* nyelvezetében is megtalálhatók a kicsinyítő képzős alakok, a becézés formái, amelyek segítségével megteremtik az intimitást, miközben kliséket fogalmaznak meg. A konyhai beszélgetés egyik jellegzetes témája, hogy milyennek kell lenni egy „igazi nőnek”. Miközben azonban kivesézik a férfi-női kapcsolatot, megmaradnak a közhelyek szintjén.

A „lelkizés” azonban hirtelen alábbhagy, amikor a műsor utolsó részében elérkezünk a divatbemutató kerethez. A vádlott lehetőséget kap, hogy önállóan válasszon magának három új ruhadarabot, amelyekben vagy elnyeri a bíróság tetszését, vagy nem, de általában nem tartják tökéletesnek az átalakulást. Az utolsó öt percben stylistok veszik kezelésbe az illető hölgyet, hogy aztán a divatbemutató lokúciós keretén belül mutassa be új külsejét. A divatbemutató csupán a külsőre és a látszatra koncentrál, és a – talmi – csillogás kultúráját képviseli. Az emberek külsejének a csillogás kora előtt is jelentősége volt a szovjet kultúrában, csakhogy akkoriban a ruhákra egyfajta „társadalmi bőrként” tekintettek. Egyszerre igyekeztek az anyagi javak fontosságát lekicsinyelni és a tetszetős, tisztességes öltözködés fontosságát hangsúlyozni. A mostani „glamour” kultúra, amely erőteljesen jelen van a posztszovjet médiában, a posztszovjet kapitalizmus új, szimbolikus nyelve, amely osztály- és nemi alapú hierarchiát kreál a külsőségeken keresztül. A műsor ezen szakaszában a *Modnyi Prigovor* nyelvezete is átvált szakszerű divat-kommentárra. Ugyanakkor a nyelvezet nemcsak a ruhadarabok leírását szolgálja, hanem oktató-nevelő célzatú: bemutatja azt a kívánatos szten-derdet, amely szükséges az elkövetkező személyes átalakuláshoz. Az átalakításban segédkező stylistok soha nem jelennek meg a képernyőn, ami azt sugalmazza, hogy egyfajta egyetemes esztétikai kánont képviselnek. Az átalakulás mindig „tökéletesen” sikerül, az illető gyakran nem találja a szavakat, és rendkívül boldoggá teszi új énjének látványa. Az

átalakulás két narratíva kombinációjából jön létre: egyrészt egy tündérmese hősnőjeként az illető hölgy varázslatos módon átalakul, a másik narratíva szerint viszont keményen megdolgozik az átalakulásért.

Kérdéses azonban, hogy megvalósulhat-e ez a kollektív terápia a posztszovjet „glamour” konyhában. Míg a terápiás logika szerint szoros összefüggés van egy ember belső lelkivilága és a külseje között, a népbíróság és a konyhai beszélgetés narratívájának nem része az, hogy ok-okozati kapcsolat lenne közöttük. A szovjet világban a külső nem a belsőt tükrözi, hanem éppen ellenkezőleg, takarja azt. Ráadásul a divatbemutató diskurzusa mit sem törődik a belső átalakulással, csak a külsőt tartja értékesnek az egyénből. Ez az eklektika jellemző a posztszovjet közbeszédre, a tudományos diskurzusra és az utca emberének gondolkodására is. A műsor meglévő szöveghagyományokba ülteti át – mintegy lokalizálja – az átvett tartalmat, a médiabeli kifejezésmód átszabása viszont megváltoztatja az üzenetet is.

Pethő-Szirmai Judit